Samenvatting cursus C.6-12: Elementen van Retoriek (1992-1993).

Algemeen

Deze cursus behandelt de klassieke denkleer en logica, waarbij de nadruk ligt op de historische wortels in het oude Griekse erfgoed en het christendom. Het document bespreekt uiteenlopende elementen zoals begrippen, oordelen, sluitredenen en modellengebruik in het menselijke denken. Daarnaast worden fundamentele redeneervormen zoals deductie, reductie en inductie grondig geanalyseerd aan de hand van talrijke filosofische en wetenschappelijke voorbeelden. De tekst fungeert als een propedeutische cursus om studenten te trainen in streng logisch redeneren en het doorgronden van de westerse cultuurfilosofie.

De cursus behandelt de retoriek niet louter als een klassieke overredings- en taalvaardigheidsleer, maar als een diepgaand sociaal en cultureel beïnvloedingsproces waarin waarden, normen, idealen en verwachtingen tussen enkeling, groep en samenleving worden ingeoefend en geconditioneerd.

Aan de hand van een brede waaier aan historische, psychologische en antropologische casussen - variërend van Marxistisch-Leninistische hersenspoeling en Koreaanse heropvoedingskampen tot Westerse sensitivity training, Bhagwan-encountergroepen, Griekse mythologie, etnoreligieuze magie op de Trobriand-eilanden, zombificering op Haïti en Bijbelse verhalen - ontleedt de cursus hoe groepsdynamica, emotionele druk, maatschappijkritiek en machtsverhoudingen worden ingezet om menselijke overtuigingen, identiteit en gedrag te vormen of af te breken.

1: Inleiding tot Retoriek, Cultuur en Groepsdynamica

Retoriek is in de kern een taalvaardigheidsleer die gericht is op het stichten van verstandhouding en het overtuigen van een gesprekspartner of publiek. Dit overredingsproces staat nooit op zichzelf, maar is intrinsiek verweven met cultuur en menswetenschappen.

Cultuur wordt in de cursus axiologisch gedefinieerd: een stelsel van waarden, idealen en gedragsnormen die richting geven aan ons handelen en waarmee we onszelf en anderen evalueren. Retoriek vormt het dynamische instrument waarmee deze culturele waarden worden gecommunicerd, overgedragen en ingeoefend. Dit steunt op twee fundamentele pijlers: groepsdynamica (de wisselwerking en beïnvloeding binnen een groep mensen) en instellingenanalyse of maatschappijkritiek (het kritisch bevragen en afbouwen van gevestigde maatschappelijke structuren en taboes).

2: Ideologische Beïnvloeding en Hersenspoeling

Een ingrijpende en extreme vorm van retorische beïnvloeding is te vinden in het Marxisme-Leninisme. Binnen dit systeem staat het collectief centraal en worden individuele opvattingen ondergeschikt gemaakt aan de partij-ideologie. Het heropvoedingsproces werkt via een strak georganiseerd ritueel van groepskritiek en verplichte zelfkritiek (autokritiek).

Wanneer een enkeling afwijkt van de goedgekeurde lijn, wordt hij door mede-groepsleden beschuldigd en geïsoleerd. Om weer in de gemeenschap te worden opgenomen, moet het individu zichzelf publiekelijk vernederen, schuld bekennen en de uitgangspunten van het systeem herbevestigen. Deze techniek van 'hersenspoeling' werd stelselmatig toegepast op Amerikaanse krijgsgevangenen tijdens de Koreaoorlog. Zonder fysieke foltering, maar door georganiseerde groepsdruk, verplichte biecht en het kweken van onderling wantrouwen via informanten ('kanaries'), slaagde men erin om traditionele vriendschapsbanden en loyaliteiten af te breken en de overtuigingen van gevangenen te heroriënteren.

3: Westerse 'Sensitivity Training' en Groepsmechanismen

Ook in het democratische Westen ontstonden diverse vormen van waarden-inoefening, zoals sensitivity training, ontmoetingsgroepen en 'human relations'-programma's. Als reactie op de grootschalige, bureaucratische maatschappij zoekt de moderne mens vaak een sociaal toevluchtsoord in kleinschalige groepen. Baanbrekers zoals John Dewey en Kurt Lewin legden de basis voor de studie van groepsdynamica en sociale beïnvloeding.

Binnen Westerse trainingsgroepen wordt gewerkt vanuit een sfeer van anti-taboeïsme, waarbij beleefdheidsvormen, maatschappelijke rangen en hiërarchieën bewust worden uitgeschakeld. Onder het motto van 'zichzelf zijn', 'onbelemmerde eerlijkheid' en 'deconditionering' worden deelnemers uitgenodigd hun diepste emoties en privéleven bloot te leggen. Vaak ontstaat hierbij echter een subtiele vorm van manipulatie: door marathonzittingen zonder slaap, emotionele druk en de angst om uitgestoten te worden, laten deelnemers hun eigen morele en religieuze kaders los. Het 'menselijk opzicht' - de angst voor het oordeel van medemensen - blijkt hierbij een krachtige hefboom om enkelingen te laten plooien naar de kleinste gemene deler van de groep.

4: Oosterse Verlichtingsgroepen en de 'Encounter'

Een specifieke toepassing van groepsretoriek is zichtbaar in Oosterse verlichtings- en encountergroepen, zoals die rond Bhagwan Shree Rajneesh. Deze beweging combineerde westerse dieptepsychologie (Freud, Maslow, Janov) met Oosterse mystiek. In de intense, dagen durende encountergroepen werden deelnemers aangespoord om alle intellectuele controle en rationele weerstand te laten varen en hun onderdrukte impulsen - met name woede, agressie en seksuele energie - volledig uit te ageren.

Het idee achter deze praktijk was dat het ontladen van verdrongen emoties zou leiden tot een loutering en een spirituele 'hergeboorte'. De praktijk liet echter zien hoe dun de scheidingslijn is tussen therapeutische bevrijding en psychische ontwrichting: intense groepsdruk, ontmaskering van het burgerlijke ego en geleide catharsis zorgden er geregeld voor dat individuen hun autonomie en geweten overdroegen aan de leider of de groep.

5: Mythen, Magie en de Etnoreligieuze Groep

De cursus reikt verder dan moderne groepen en onderzoekt hoe vergelijkbare beïnvloedings- en uitbanningsmechanismen werken in mythologische en antropologische contexten.

De klassieke Narkissosmythe dient als voorbeeld van lotsanalyse en vergelding (atè). Narkissos' grensoverschrijding (hubris) - zijn minachting voor anderen en grenzeloze zelfliefde - verstoort de maatschappelijke en religieuze orde, waarop de godin Nemesis ingrijpt en hem via een waandenkbeeld tot de ondergang en uitstoting leidt.

In traditionele, premoderne gemeenschappen vervullen magie, totemisme en voorouderverering een soortgelijke rechtsprekende rol. Bij de Trobriand-eilanders treedt de magiër op als handhaver van de stamwetten en het sociale evenwicht, zo nodig met behulp van fysieke middelen zoals de besmetting met de haakworm. Op Haïti vervullen geheime genootschappen zoals Bizango een schaduwrechtspraak via zombificering. Door middel van een verlammend gif (tetrodotoxine) en het diepgewortelde geloof in ziele-afscheiding (ti bon ange) wordt een afwijkend of asociaal stamlid in een schijndood gebracht en maatschappelijk 'gedood'. Zombificering vormt zo de ultieme sanctie van de hechte gemeenschap tegen de enkeling die fundamentele culturele taboes schendt.

6: Bijbelse Groepsdynamica en Slotbeschouwing

Ten slotte werpt de cursus een retorisch-sociologisch licht op Bijbelse passages. Jezus treedt daarin herhaaldelijk op als een figuur die de heersende

religieuze taboes en enggeestige casuïstiek van zijn tijd doorbreekt - zoals bij het plukken van graan op de sabbat, het in bescherming nemen van de overspelige vrouw, of de zalving door een zondares. Door de nadruk te verleggen van starre regelneverij naar barmhartigheid en het individuele geweten, daagt Hij de sociale controle van de religieuze leiders uit. Dit fundamentele conflict tussen het nieuwe waardenstelsel van Jezus en de gevestigde groepsdynamiek leidt uiteindelijk tot zijn verraad en veroordeling.

In de slotbeschouwing wordt beklemtoond dat de studie van retoriek en cultuur altijd draait om de wisselwerking tussen enkeling, groep en cultuur. In de klassieke antieke Oudheid werd deze triade aangeduid als de synthese van ethiek (het individuele geweten) en politiek (het samenleven binnen de gemeenschap). Retoriek is het dynamische bindmiddel dat bepaalt hoe menselijke waarden overgedragen, verdedigd, getransformeerd of afgebroken worden.